

ПАМ'ЯТІ АДАМА ФІШЕРА. ЖИТТЄПИС ПРОФЕСОРА ЕТНОЛОГІЇ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Роман Тарнавський

УДК 39(438)(092)Фішер

У статті йдеться про польського етнолога Адама Фішера. На основі передусім архівних матеріалів і праць ученого відтворено його докладну біографію з акцентом на науково-педагогічній діяльності у Львівському університеті впродовж 1920–1940-х років та внеску в розвиток етнологічної науки.

Ключові слова: Адам Фішер, Львівський університет, кафедра етнології, професор, лекція, етнологія, етнографія.

The article deals with a Polish ethnologist Adam Fischer. On the basis of a huge range of archive data and A. Fischer's scientific papers, the author describes a biography of this ethnologist. He focuses on A. Fischer's work at the Lviv University during the 1920s–1940s and his contribution to the development of ethnology.

Keywords: Adam Fischer, Lviv University, Chair of Ethnology, professor, lecture, ethnology, ethnography.

22 грудня 2013 року виповнюється 70 років від дня смерті одного з найвідоміших дослідників слов'янської етнографії, польського етнолога Адама Фішера. Його смерть у досить молодому віці (54 роки) спричинена лихоліттями Другої світової війни. Постать А. Фішера є символічною для етнології у Львівському університеті 1920–1940-х років (навіть попри деякі суперечливі моменти, зумовлені ідеологічним тиском на об'єктивне висвітлення української етнологічної проблематики в міжвоєнній Польщі). А. Фішер залишив помітний слід і в розвитку повоєнного українського народознавства, адже його учнями були відомі українські вчені Катерина Матейко, Роман Гарасимчук, Антін Будзан, Любов Суха. У цій статті подаємо докладний життєпис А. Фішера.

Адам-Роберт Фішер народився 7 червня 1889 року в Перемишлі в родині Альфреда Євстахія Фішера та Анни з родини Жураковських. Освіту майбутній учений здобув у Львові, закінчивши спершу польськомовні народну школу св. Ельжбети (1899) та Третю гімназію ім. Стефана Баторія (1907), згодом — філософський факультет Львівського університету за спеціалізацією «Романська філологія» (1912). Зауважимо, що в 1910/1911 навчальному році А. Фішер відвідував у Львівському університеті етнографічний кон-

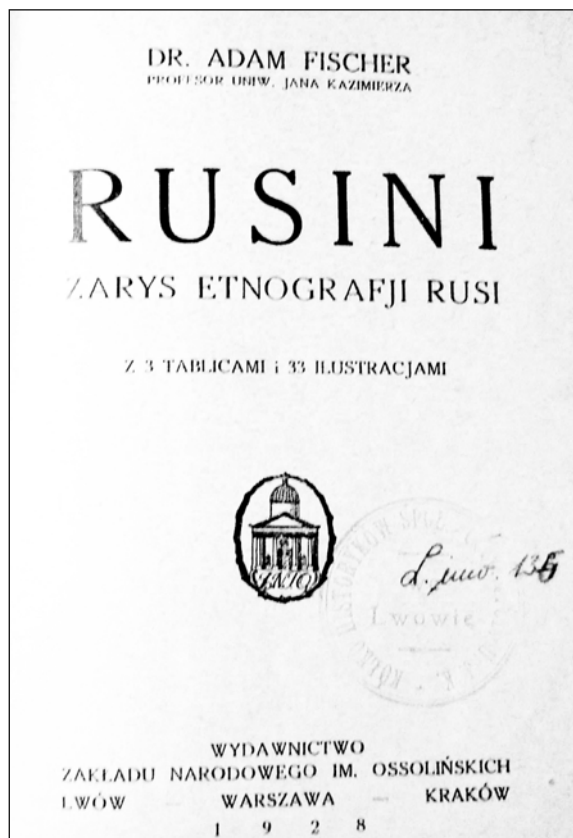
версаторіум — практичні заняття, присвячені джерелам з етнографії поляків, які проводив завідувач тодішньої кафедри етнології Станіслав Цішевський. Дотичними до етнології темами А. Фішер займався й на романістичному семінарі, яким керував Едвард Порембович. У рамках цього семінару, досліджуючи передусім давню романську літературу, А. Фішер написав низку розвідок, за його словами, «з ділянки порівняльного фольклору». У 1912 році на підставі праці «Хуан Руїс, протоієрей Іти» («Juan Ruiz et Arcipreste de Hita»), присвяченій життю і творчості відомого іспанського поета та священика XIV ст., він отримав у Львівському університеті ступінь доктора філософії з романської філології та історії мистецтва. Упродовж 1908–1921 років А. Фішер працював у Національному інституті ім. Оссолінських у Львові. У 1916 році він одружився на Ользі Яніні Козак; 1917 року в сім'ї Фішерів народився син Владислав [1, арк. 41; 11, арк. 4, 8, 16–17; 12; 23, с. 283; 26–28].

Початок наукової діяльності А. Фішера в галузі етнології припав на 1909–1911 роки. Саме тоді він опублікував низку розвідок народознавчого спрямування (за його словами, «з етнології»), що отримали схвальні відгуки в чеських, німецьких та британських народознавчих журналах. Наголосимо, що в 1910 році А. Фішера призначили секретарем

Народознавчого товариства у Львові та редактором його друкованого органу — журналу «Lud» (ці посади вчений обіймав до 1939 р.), що було свідченням його визнання у львівському науковому середовищі [11, арк. 26–26 зв.].

У 1908–1911 роках А. Фішер стажувався й вивчав етнографічні збірки у Відні, Празі, Будапешті, Римі та Берліні. У 1913 році завдяки стипендії австрійського Міністерства освіти він навчався за спеціальністю «Етнологія та етнографія» на філософському факультеті Берлінського університету імені Фрідріха Вільгельма: слухав лекції з етнографії китайців, які читав голландський релігієзнавець та сінолог Ян Якоб Марія де Гроот, курси лекцій зі слов'янської діалектології польського філолога й народознавця Александера Брюкнера та спеціальної (фізичної, психологічної, соціальної) антропології австрійського антрополога Фелікса фон Лушана. Також А. Фішер відвідував семінар «Антропологія литовців» і лекції із загальної етнології, які Ф. фон Лушан проводив у Торгівельній академії Берліна [1, арк. 1, 3, 13–16; 11, арк. 26 зв.].

З ранніх праць А. Фішера доцільно назвати насамперед розвідки з історії етнологічної науки («Зигмунт Глогер» [67], «Ігнацій Любич-Червінський. У соту річницю першої етнографічної монографії» [44]), фольклору та народних вірувань («Народний пісеньник Порембовича» [51], «Мотив відквітаючої гілки» [64] та «Про мотив відквітаючої гілки» [37], «Казка про Кракуса» [33], «Байка про обдерту козу» [32], «Мотив нерівних дітей Єви» [63], «Пісня про мандрівного солдата» [54] та «Іще пісня про мандрівного солдата» [45], «Польські народні вистави» [57]). Загалом наукові праці А. Фішера народознавчої тематики можна розділити на дві групи — до та після наукового стажування в Берліні. З праць першої групи помітно, що їх писав «вихованець романістичного семінару», який недооцінював географічні та історичні аспекти явищ, основну увагу зосереджуючи на фольклорі. Проте згодом, особливо з початком 1920-х років, А. Фішера можна характе-

Обкладинка праці А. Фішера
«Русини. Нарис етнографії Русі»

ризувати як прибічника культурно-історичної школи — для більшості його праць 1920–1930-х років, які стосуються народної культури, притаманний порівняльно-типологічний метод — порівняння етнографічних явищ досліджуваного етносу зі схожими елементами культури інших народів [11, арк. 9–10; 14, с. 562–563].

У 1916 році А. Фішера обрали членом Берлінського антропологічного товариства, у 1920 році — Фізико-географічної комісії Варшавського наукового товариства та Історико-філософського відділення Наукового товариства у Львові, а 1921 року — Антропологічної комісії Польської академії наук у Кракові. На початок 1920-х років він був автором декількох десятків праць, серед яких — невеликі за обсягом брошури, статті, повідомлення та рецензії. Зважаючи на ці доволі значні досягнення в галузі етнології, учений вирішив спробувати пройти габілітацію (здобути право викладан-

ня) з етнології в Університеті Яна Казимира у Львові (тодішня офіційна назва Львівського університету), де з 1913 року існувала кафедра антропології та етнології під керівництвом відомого антрополога Яна Чекановського [11, арк. 14, 18–20; 79, с. 35–36].

Клопотання щодо своєї габілітації з етнології, завдяки сприянню Я. Чекановського, А. Фішер розпочав у 1921 році. Як габілітаційну працю він представив дослідження «Поховальні звичаї польського народу. Етнологічна монографія», у якому комплексно проаналізував поховальну обрядовість поляків [11, арк. 6, 15–15 зв.; 66] (згодом, у 1930 р., відомий український народознавець Філарет Колесса писав про цю працю А. Фішера так: «Автор уперше зібрав у повну цілість польські похоронні обряди, які порівнює з такими ж обрядами інших, передусім слов'янських народів, а при тім подає доволі широкий огляд (повноти не можна тут вимагати) і групування українських похоронних обрядів, що може послужити вихідною точкою для спеціальної студії в сьому напрямі» [15, с. 9–10]). Наступними етапами габілітації були колоквиум і пробна лекція. Останню А. Фішер виголосив на тему «Етнологія та її зв'язок із суміжними науками». Її зміст можна відтворити на основі статті А. Фішера «Значення етнології для інших наук», у якій учений розглянув історію виділення етнології як окремої наукової дисципліни, проаналізував такі терміни, як «раса», «народ» і «культура», зупинився на відмінності між термінами «етнологія» та «етнографія», охарактеризував відношення етнології до фольклору та народознавства, історії культури, інших гуманітарних наук, зокрема до історії (у тому числі таких її напрямів, як історія заселення, первісна історія, історія релігії, історії літератури та мистецтва), сходознавства, мовознавства, класичної філології, соціології, юриспруденції, етнічної психології, а також відношення етнографії до географії та краєзнавства [65]. Наголосимо, що в майбутньому А. Фішер присвятив низку публікацій визначенню предмета досліджен-

ня етнографії та етнології. Про одну з таких праць — «Про уніфікацію визначення та засягу етнографії та етнології», що була виголошена А. Фішером як доповідь на Другому Конгресі слов'янських географів і етнографів у Празі в 1927 році, Ф. Колесса писав: «Супроти того, що в науковій літературі здавна помічається неоднакове розуміння й визначування обсягу етнографії й етнології, пропонує автор визначати етнографію як описове вивчення матеріальної, соціальної й духовної культури окремих народів, а етнологію як науку, що має порівняльним способом досліджувати культуру різних народів та прямувати до загальних висновків» [16, с. 401].

Міністерство віровизнань та освіти Польщі затвердило габілітацію А. Фішера 12 жовтня 1921 року, проте доцентом кафедри антропології та етнології Львівського університету він уважався вже з 23 вересня 1921 року. До обов'язків А. Фішера на цій кафедрі належало читання лекцій з етнографії та етнології слов'янських народів («Культура польського народу на тлі культури сусідніх народів», «Казки польського народу», «Слов'янська демонологія», «Календарні звичаї польського народу» та ін.), а також проведення для студентів етнологічних вправ (практичних занять), які він, власне, і започаткував [1, арк. 7; 11, арк. 32; 75, с. 22; 76, с. 27; 77, с. 31; 78, с. 23].

2 липня 1923 року на загальноуніверситетському рівні ініціювали створення окремої кафедри етнології під керівництвом А. Фішера. На засіданні академічного сенату Львівського університету декан філософського факультету Юзеф Семірадзький виніс на розгляд рішення факультетської ради про номінування А. Фішера екстраординарним професором етнології з проханням, щоб академічний сенат університету поклопотався щодо цього перед Міністерством віровизнань та освіти Польщі. Академічний сенат одноголосно підтримав цю пропозицію. Уже 14 травня 1924 року А. Фішера номінували екстраординарним професором етнології зі спеціальним оглядом етнографії польських земель, остаточно затвердивши

1 червня того самого року. Ці дати можна вважати початком діяльності окремої кафедри етнології (або етнології зі спеціальним оглядом етнографії польських земель) під його керівництвом. Одразу після створення кафедри при ній відкрили Етнологічний інститут, який також очолив А. Фішер [10, арк. 27 зв.; 11, арк. 149 зв.; 30, s. 183].

Кілька місяців (із червня по жовтень 1924 р.) новостворена кафедра етнології належала до філософського факультету, а після його поділу восени 1924 року на гуманітарний та математично-природничий факультети опинилася у структурі гуманітарного. Ще 15 жовтня 1927 року рада гуманітарного факультету Львівського університету просила Міністерство віровизнань та освіти Польщі затвердити А. Фішера ординарним професором етнології. Проте лише в 1930 році (постановою від 20 грудня 1930 р.) президент Юзеф Пілсудський номінував ученого ординарним професором. Заздалегідь зазначимо, що 5 грудня 1930 року рада гуманітарного факультету Львівського університету призначила А. Фішера заступником директора Інституту первісної історії (на час перебування його директора Леона Козловського на посаді Міністра аграрних реформ Польщі). Цю посаду А. Фішер обіймав до 30 листопада 1932 року. Також додамо, що 27 червня 1934 року його обрали деканом гуманітарного факультету університету на 1934/1935 навчальний рік, а 15 лютого 1939 року рада цього факультету висунула вченого делегатом до академічного сенату [1, арк. 7–8; 11, арк. 124, 132, 133 зв., 134, 136–138, 144, 150–151, 157].

Від самого початку існування кафедри етнології А. Фішер розпочав підготовку навчальної літератури для студентів-етнологів. У 1926 році він опублікував працю «Польський народ. Підручник етнографії Польщі» [50; 71], а в 1928 році — також фактично підручник «Русини. Нарис етнографії Русі» [61]. Написанню «Русинів...» передувала п'ятирічна історія. Це на початку 1920-х ро-

ків краківська географічна книгарня «Orbis» започаткувала серію «Польща, земля та людина», плануючи публікацію географічно-етнографічних науково-популярних нарисів про народи Польської держави. Одна з книг цієї серії мала бути присвячена українцям («русинам у Польщі»). У 1923 році А. Фішер, який мав контакти з книгарнею «Orbis», звернувся до тодішнього провідного українського етнографа та фольклориста Володимира Гнатюка з листом, у якому писав, що «фірмі залежить на тому, щоб цей томик був підготовлений русином, а не поляком, щоб таким способом уникнути всяких можливих тенденційних наслідків». А. Фішер запропонував написати цей нарис саме В. Гнатюку. У листі-відповіді той відмовився від пропозиції, пояснивши це поганим станом здоров'я, а також зауваживши: «Прошу при цьому звернути увагу фірми, що повинна вживати у проєктованій книжці термінів “українці”, “українські”, а не “русини”, “руські”». У наступному листі А. Фішер писав до В. Гнатюка, що оскільки для згаданого етнографічного нариса так і не знайшлося автора-українця, найімовірніше, його напише хтось із польських народознавців (як бачимо, його автором став сам А. Фішер), і зазначив: «Щодо питання “руський” чи “український”, то я з приємністю послухав би його наукове опрацювання. [...] На разі, не зі злої волі, а через відсутність достатньої аргументації мусимо користуватися старими вживаними поляками термінами» [14, с. 564–566].

«Русини...» А. Фішера складаються із чотирьох великих розділів («Етнографічний простір», «Матеріальна культура», «Соціальна культура», «Духовна культура»), висновків та прикінцевого розділу «Історія руської етнографії». У першому розділі вчений подав загальну характеристику українців (їхнього етнічного, етнічної території, мови, антропологічних особливостей, «етнічних груп» тощо). Варто наголосити на специфічному історико-етнографічному районуванні українських етнічних земель, наведеному А. Фішером у «Русинах...». Серед «етнічних» (за сучасною

термінологією — етнографічних) груп українців учений виокремив «карпатських русинів», «поліщуків», «підляшан», «справжніх русинів» (підгорян, долинян, батюків, ополян, подолян і волинян) та «українців» (киян, чернігівців, полтавців, слобожан, побережців, запорожців, донців і чорноморців). Особливе зацікавлення становить виокремлення А. Фішером серед етнічного масиву українців «підгорян» (населення теренів між Карпатами та Дністром), «долинян» (заселяли нижню течію Сяна в тодішніх Перемишльському та Ярославському повітах), «батюків» (проживали на території тодішніх Жовківського, Рава-Руського та Яворівського повітів) та «ополян» (заселяли тодішні Бібрський, Львівський, Рогатинський, Перемишлянський повіти та частину Тернопільського воєводства до річки Серет). Для ілюстрування розробленого історико-етнографічного районування українських етнічних земель А. Фішер умістив у своїй праці карту «Руські етнічні групи» [61, с. 7–10, 16–17].

Сучасний львівський етнолог, знавець історико-етнографічного районування України Михайло Глушко зазначає: «Загалом, наукова упередженість окремих положень і висновків А. Фішера щодо етнографічної мозаїчності українського етносу помітна неозброєним оком. Скажімо, поділивши українців на п'ять окремих “етнічних груп”, серед яких наявні і такі, як “справжні русини” та “українці”, дослідник, фактично, нехтує головними критеріями етнографічного районування, спираючись на політичну карту 20-х років ХХ ст. (перебування українських земель у складі різних держав). [...] Водночас окреслення вченим географії проживання “підгорян”, “ополян”, “долинян”, яку сучасні народознавці найчастіше ототожнюють, відповідно, з Підгір'ям, Опіллям та Надсянням, не втратило своєї наукової актуальності й досі, оскільки кожна з них ще потребує серйозного наукового дослідження» [9, с. 56].

У другому розділі «Русинів...» А. Фішер розглянув головні аспекти матеріальної культури українців, а саме: збиральництво, мис-

ливство, рибальство, бджільництво, сільське господарство (хліборобство й тваринництво), народне харчування, одяг, будівництво, типи поселень, транспорт, шляхи сполучення тощо. Наступні два розділи відображають специфічний поділ народної культури етносів, притаманний працям польських етнологів міжвоєнного періоду. До соціальної культури А. Фішер зарахував родинні (родильні, весільні, поховальні), господарські та календарні звичаї і обряди, а також звичаєве право, а до духовної культури — різноманітні народні вірування та знання (демонологію, народну медицину тощо), а також фольклор, народне мистецтво, музику, танці, ігри та забави.

Роман Кирчів, провідний український дослідник наукової спадщини А. Фішера, пише: «Назагал, попри певну данину офіціозу і деякі тенденційні пропольські рефлексії автора в трактуваннях, книжка А. Фішера справляє позитивне враження. Адресована головно польському читачеві, вона давала поважний обсяг науково-об'єктивних знань про український народ, давнину і багатство його традиційної культури, була пізнавальним і виховним чинником. Тим більше в той час, коли вона вийшла в світ» [14, с. 569].

Українським етнічним теренам А. Фішер присвятив і низку інших розвідок, зокрема «Нарис етнографії Південно-Східної Польщі» [68]. Він написаний на основі однойменного лекційного курсу, який А. Фішер читав для студентів навчального відділення «Антропология, етнология, первісна історія» у 1936/1937 навчальному році [83, с. 62]. Недоліком цього нарису (крім певної політичної заангажованості, яку видно вже з його назви) є те, що в ньому автор розглянув лише штучно відірвану частину українського народу (у межах навіть не всієї Західної України), без належного аналізу її зв'язку з рештою українського етнічного масиву. Відзначаючи позитиви «Русинів...» А. Фішера, щодо «Нарису етнографії Південно-Східної Польщі» професор кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка Степан Макаручук наго-

лошує, що його автор перебував під впливом ідеології офіційної влади міжвоєнної Польщі. Це найяскравіше проявилось у таких його помилкових тезах: поляків у «південно-східній Польщі» більше, ніж українців (учений повністю погоджувався з об'єктивністю даних перепису 1931 року, згідно з якими, загальна кількість населення трьох «південно-східних» воєводств — Львівського, Станіславівського та Тернопільського, становила 6 208 091 особа, з них 2 926 903 припадало на поляків, 2 812 680 — на українців («русинів»), решта — 654 840 — на євреїв, німців, вірмен та караїмів); національність необхідно визначати за мовою, а не за віровизнанням (згідно з тим самим переписом 1931 року, римо-католиків у Львівському, Станіславівському та Тернопільському воєводствах було 2 277 332, а греко-католиків — 3 261 064, до того ж стверджувалося, що 448 384 з них уважали себе поляками); українське населення Карпат є здебільшого «зрученими» волохами, а карпатська та підкарпатська шляхта — польського походження [18, с. 19; 68, с. 17].

Наведена інформація свідчить, що А. Фішер певною мірою перебував під впливом офіційної ідеології польської влади, яка прагнула заперечити зв'язок українців Західної України з рештою українського етнічного масиву (особливо чітко це проявлялося в 1930-х роках). Проте А. Фішер не був польським шовіністом стосовно українців. Так, він надзвичайно цінував і всіляко підтримував талановитих студентів-українців кафедри етнології, зокрема Романа Гарасимчука та Катерину Матейко. Знаючи про їхнє скрутне матеріальне становище (яке могло перешкодити продовженню навчання, адже воно було платним), А. Фішер домогся призначення цим студентам державних стипендій [19, с. 1118; 20, с. 1112].

На початку 1930-х років А. Фішер заснував серію «Слов'янська етнографія», у якій окремими «зошитами» (невеликими за обсягом працями) мали опублікувати узагальнюючі розвідки, присвячені етнографії окремих слов'янських етносів. Загалом серія

мала складатися з 12 зошитів: «I. Полаб'яни», «II. Лужичани», «III. Поляки», «IV. Чехи», «V. Словаки», «VI. Словенці», «VII. Серби і хорвати», «VIII. Болгари», «IX. Малорусини» (українці), «X. Білоруси», «XI. Росіяни», «XII. Загальна характеристика слов'янської етнографії» [31, с. 239]. Отже, у ній не передбачалося окремих «зошитів» про чорногорців, македонців і боснійців.

Першим із серії «Слов'янська етнографія» світ побачив «зошит» «Полаб'яни», присвячений західнослов'янському етносу, остаточно асимільованому німцями в XVII ст. Структура «Полаб'ян» майже ідентична структурі «Русинів...» — розділи «Етнографічний простір», «Матеріальна культура», «Соціальна культура», «Духовна культура» та загальні висновки [41]. За такою самою схемою написано наступні «зошити» серії — «Лужичани» [42] і «Поляки» [43].

З 9 січня до 5 лютого 1933 року А. Фішер перебував у Чехо-Словаччині, збираючи матеріали до четвертої та п'ятої частин «Слов'янської етнографії». У 1934/1935 та 1935/1936 навчальних роках він навіть розпочав читати лекційний курс «Етнографія Чехії та Словаччини», отже, матеріали про традиційну культуру цих народів були зібрані та опрацьовані. Щодо «зошитів» про південнослов'янські народи, то А. Фішер також мав уже певні напрацювання з цієї теми. Адже етнографії південних слов'ян у другій половині 1920-х — у 1930-х роках у його лекційних курсах належало значне місце: «Етнографія західних і південних слов'ян», «Етнографія південних слов'ян», «Етнографія Болгарії», «Етнологічні проблеми на просторі Балканського півострова». Це стосується і «зошита» про українців, основою якого могли стати «Русини...». Проте завершити серію «Слов'янська етнографія» А. Фішер так і не встиг, опублікувавши лише три згадані «зошити» [11, арк. 143–143 зв.; 72, с. 39; 73, с. 57; 74, с. 58; 80, с. 58; 81, с. 56; 82, с. 59; 85, с. 65].

Особливе місце серед наукових інтересів А. Фішера посідала етнографія населен-

ня Помор'я, зокрема кашубів. У 1933/1934 навчальному році вчений читав студентам навчального відділення «Антропологія, етнологія, первісна історія» лекційний курс «Етнографія Помор'я» [80, s. 58]. У 1934 році А. Фішер у співавторстві з відомими мовознавцями Фрідріхом Лоренцом і Тадеушем Лер-Сплавінським опублікував книгу «Кашуби: народна культура та мова» [46]. Наступного року вийшла друком англomовна праця цих авторів «Кашубська цивілізація» («The Cassubian Civilization», London, 1935), до якої А. Фішер написав розділ «Кашубська та польська етнографія» [1, арк. 11]. На жаль, ми поки що не мали змоги ознайомитися з її текстом. Польський етнолог Юзеф Буршта зазначає, що він є аналогічним згаданій польськомовній праці «Кашуби: народна культура та мова» [25, s. 19]. Проте «Кашубська цивілізація» цікава передусім тим, що вступ до неї написав засновник теорії функціоналізму Броніслав Малиновський [1, арк. 11]. У списку листування Б. Малиновського під датою «1929, 23 лютого» згадано ім'я «Адам Фішер» [70]. Можливо, ідеться саме про професора етнології Львівського університету, який, вочевидь, прагнув до наукової співпраці з Б. Малиновським (за походженням Б. Малиновський, як і А. Фішер, був поляком, що могло сприяти їхнім науковим зв'язкам).

Як уже зазначалося, відразу після створення у Львівському університеті окремої кафедри етнології під керівництвом А. Фішера при ній відкрили Етнологічний інститут, адже за існування тодішньої університетської системи саме в його рамках можна було організувати продуктивну наукову роботу. Етнологічний інститут Львівського університету підтримував тісні наукові зв'язки з польськими та українськими народознавцями, а також науковцями з різних країн світу. Крім редакції журналу «Lud» і серії «Етнографічні праці» («Prace etnograficzne»), які редагував А. Фішер, та секретаріату Народознавчого товариства у Львові, в інституті розміщувалися редакція Бюро Польської комісії народного мистецтва,

Секція охорони Батьківщини Товариства приятелів Гуцульщини, редакція польського відділу берлінського журналу «Volkskundliche Bibliographie» [30, s. 191].

Наукові зв'язки з іншими народознавчими установами Етнологічний інститут підтримував насамперед завдяки двом різновидам співпраці: через листування та через наукові з'їзди. У другій половині 1920-х — упродовж 1930-х років А. Фішер часто перебував у наукових відрядженнях (в Австрії, Бельгії, Італії, Німеччині, Румунії, Угорщині, Франції, Чехо-Словаччині та Югославії), де налагоджував контакти з місцевими етнологами та ознайомлювався з фондами народознавчих осередків. Він брав участь у багатьох наукових з'їздах і конференціях: Конгресах слов'янських географів і етнографів у Польщі (відбувся у низці міст у 1927 р.), Белграді (1930) та Софії (1936), Міжнародних конгресах народного мистецтва у Празі (1928) та Антверпені (1930), Першому конгресі слов'янських філологів у Празі (1929), Другому Міжнародному конгресі народного мистецтва в Брюсселі (1930), Засіданні Бюро Міжнародної комісії народного мистецтва в Парижі (1931), Конгресі антропологічно-етнологічних наук у Копенгагені (1938), а в 1938—1939 роках був делегатом від Львівського університету до Ради Наукової каси ім. Мяновського. Завдяки особистим контактам А. Фішера з В. Гнатюком відбувався обмін виданнями між Народознавчим товариством у Львові та НТШ. На жаль, у міжвоєнні роки він не був систематичним [1, арк. 46; 11, арк. 108 зв., 112—114, 117, 119—121 зв., 123 зв., 125—129, 139—140 зв., 147, 148 зв., 152—153, 156; 14, с. 563].

Видання друкованого органу Народознавчого товариства у Львові — журналу «Lud» — було однією з головних ділянок роботи Етнологічного інституту Львівського університету. Ще в 1924 році А. Фішер опублікував у цьому журналі працю «Десятиліття польського народознавства. 1914—1924 (Бібліографічний огляд)» [40], якою започаткував видання бібліографій народознавчих

праць за певні роки (пізніше їх укладанням займалися асистенти Етнологічного інституту). Згадана праця А. Фішера вирізняється чіткою структурованістю. Дослідник поділив опрацьовані публікації на такі рубрики: «Бібліографія», «Колективні видання та часописи», «Загальнотеоретичні дослідження», «Організація етнографічних досліджень», «Історія народознавства в Польщі», «Етнографічний простір» (територіальні монографії, діалекти, топографічні назви, імена та прізвиська), «Матеріальна культура» (будівництво, знаряддя праці, одяг, домашні промисли, сільськогосподарські заняття, народне мистецтво, музичні інструменти), «Соціальна культура» (родильні, весільні, поховальні, домашні й господарські, календарні звичаї та обряди, звичаєве право), «Духовна культура» (вірування, міфологічні уявлення, фольклор, дитячі ігри), «Праці поляків з ділянки загальної етнології».

Щодо наукових інтересів А. Фішера з ділянки народної культури, то до них належали: слов'янська демонологія (розвідки «Упир, стригун чи відьмак?» [62], «Легенди про відьом з Новотарської долини» [52] та «Відьми в Новотарській долині» [34], «Диявол у віруваннях польського народу» [36]), обрядовість («Урочисті процесії в давній Польщі» [55], «Култ Непорочної Діви Марії у польського народу» [48; 49]), польський фольклор («Польські народні пісні» [56]), а також деякі аспекти матеріальної культури та народного мистецтва [35; 53].

У 1930-х роках з ділянки народної культури слов'ян А. Фішера найбільше цікавили рослини, особливо дерева, у народних віруваннях та обрядах поляків. Цю тему дослідник розпочав активно розробляти ще з кінця 1920-х років, співпрацюючи у робочій групі зі створення «Словника слов'янських вірувань і звичаїв» («Słownik wierzeń i zwyczajów słowiańskich») — колективної праці провідних слов'янських народознавців (до роботи над цим виданням А. Фішер долучив і К. Матейко, тоді ще студентку гуманітарного факультету Львів-

ського університету) [20, с. 1112; 22, с. 577]. У 1929—1930 роках учений опублікував повідомлення «Рослини у віруваннях і звичаях польського народу» [58—60] із закликом до ентузіастів етнографічної науки допомогти у зборі відомостей про такі аспекти цієї теми, як народні назви рослин, практичне застосування рослин у щоденному житті, чародійне зілля, рослини, які мають символічне значення в народних обрядах, рослини як оздоблювальні мотиви в народному мистецтві, іграшки з рослин, рослини у фольклорі. У 1932 роках А. Фішер опублікував розвідку «Клен і явір у культурі польського народу» [47], а наприкінці 1930-х років — працю «Дерева у віруваннях та обрядах польського народу» (спершу як статтю в журналі «Lud», а згодом окремою невеликою книжечкою) [38; 39]. У цій фактично підбірці енциклопедичних статей дослідник охарактеризував такі дерева, як береза, бук, тис, дуб, вільха, ясен та осика.

Упродовж міжвоєнного періоду А. Фішер став одним з найвідоміших польських етнологів. З 1926 року він керував Етнографічною комісією Польської академії наук у Кракові. Його обрали дійсним членом Товариства Татранського музею (1923), Історико-філософського відділу Наукового товариства у Львові (1930) та Польського філософського товариства у Львові (1931), членом-кореспондентом Слов'янського інституту в Празі (1929), Ufficio Consulenza Bibliografica-Torino (1931) та Балтійського інституту в Торуні (1932). Серед нагород ученого були Золотий хрест заслуги (1928) та Командорський хрест ордена св. Сави (1931). Ще раз зазначимо, що А. Фішер мав англomовні праці, а одну з його статей, присвячену весільній обрядовості поляків, опублікували в столиці Японії — Токіо [1, арк. 10, 27].

1 жовтня 1939 року в Університеті Яна Казимира у Львові мав розпочатися новий навчальний рік, упродовж якого студентам навчального відділення «Антропология, етнологія, первісна історія» гуманітарного факультету А. Фішер мав читати лекційні курси «Головні етнологічні

питання на просторі Європи», «Етнографія давніх пруссів», а також проводити соціологічний консерваторіум для етнологів, практичні заняття з етнографії Польщі (разом з доцентом Яном Фальковським) та етнологічний семінар [86, с. 59]. Проте 1 вересня 1939 року нападом нацистської Німеччини на Польщу розпочалася Друга світова війна, а 17 вересня східний кордон Польщі перейшла Червона Армія. Західна Україна із центром у Львові була включена до складу УРСР, тож з осені 1939 року розпочалася реорганізація Львівського університету за зразком радянських вищих навчальних закладів, у результаті якої Університет Яна Казимира у Львові було перетворено на Львівський державний університет імені Івана Франка. У ході цієї реорганізації гуманітарний факультет університету розділили на філологічний та історичний факультети. Саме на філологічному факультеті на базі колишніх структурних підрозділів етнологічного спрямування — кафедри етнології та Етнологічного інституту — у жовтні 1939 року відкрили кафедру фольклору й етнографії, яку очолив Ф. Колесса [4, арк. 1, 4, 9, 13, 20, 23; 5, арк. 4 зв., 30].

А. Фішера зарахували на кафедру фольклору й етнографії 1 жовтня 1939 року, відразу після її створення (затвердили на посаді професора 11 січня 1940 р.), тобто він фактично автоматично перейшов до цього підрозділу під час трансформації в нього Етнологічного інституту та кафедри етнології, які очолював. До педагогічних обов'язків А. Фішера належало читання лекційних курсів з етнографії та фольклору народів Європи, переважно поляків, французів і німців. За сумісництвом він був також завідувачем Етнографічного музею, утвореного при кафедрі фольклору й етнографії з етнографічних збірок колишнього Етнологічного інституту Університету Яна Казимира у Львові [3, арк. 5, 11, 17, 23, 29, 35, 41, 47; 6, арк. 10; 13, с. 21].

Щодо наукової роботи, то А. Фішер збирав матеріали до теми «Рослини в народних віруваннях». У 1940 році він закінчив розвідку «Монографія Йосифа Рорера, колишнього

професора Львівського державного університету, одного з перших німецьких і українських фольклористів», подав до «Записок філологічного та історичного факультетів» Львівського державного університету імені Івана Франка статтю «Заслуга наукова Оскара Кольберга». Можливо, вона мала вийти в другому томі «Записок...», адже у першому томі цього видання така стаття відсутня. На початку 1940-х років А. Фішер працював також над дослідженнями «Фольклор і етнографія поляків в СРСР» та «Бібліографія польського фольклору та етнографії за рік 1937–38» [2, арк. 5 зв., 16; 13, с. 21].

28 квітня 1941 року на засіданні вченої ради Львівського державного університету імені Івана Франка відбулося голосування щодо присвоєння А. Фішеру наукового ступеня доктора філологічних наук та вченого звання професора (адже до того він був доктором філософії з романської філології та історії мистецтва, габілітованим доктором і професором, але за нормами міжвоєнної Польщі). Результати голосування були такими: щодо ступеня доктора філологічних наук: «за» — 18, «проти» — два, «утрималися» — два; щодо вченого звання професора: «за» — 17, «проти» — два, «утрималися» — три [8]. Отже, рішення ухвалили, проте Наркомат освіти СРСР не встиг його затвердити, адже 22 червня 1941 року нацистська Німеччина напала на СРСР. Уже наприкінці червня 1941 року нацисти окупували Львів. У ніч із 3 на 4 липня 1941 року вони розстріляли близько 70 осіб, зокрема колишніх викладачів Львівського університету. У списку вчених, які підлягали розстрілу, був і А. Фішер, проте тоді йому пощастило уникнути смерті [7; 24].

Після закриття нацистами Львівського університету А. Фішер втратив роботу. Вочевидь, за сприяння директора Львівської державної центральної педагогічної бібліотеки Івана (Яна) Кухти, який у міжвоєнний період був асистентом-волонтером Етнологічного інституту Львівського університету, 12 листопада 1941 року керівник Державної бібліотеки у Львові Ульріх Йогансен прийняв А. Фі-

шера на роботу до цієї установи (Державну бібліотеку у Львові створено в 1941 році з початком нацистської окупації; Львівська державна центральна педагогічна бібліотека стала її окремим відділенням). До обов'язків А. Фішера в бібліотеці входило, вочевидь, опрацювання педагогічної літератури, оскільки після його звільнення в грудні 1941 року ці обов'язки взяв на себе І. Кухта [21, с. 666–667].

Після втрати роботи А. Фішер був змушений шукати засобів для виживання. За спогадами К. Матейко, його колишні студенти-українці (Р. Гарасимчук, Л. Суха, Степан Іщурат, Ольга Березовська, Андрій Бодник та ін.) допомагали професору харчами. А. Фішер знайшов роботу бухгалтера на складі деревини (там застудився, і хвороба загострилася). Проте навіть у скрутні часи, спричинені нацистською окупацією, він намагався не полишати наукової діяльності: працював над статтями про польських етнографів, упорядковував бібліографію праць з народознавства [14, с. 574; 69, с. 7–8].

Зважаючи на відсутність засобів до існування, голод і погіршення стану здоров'я, А. Фішер погодився на «наукову допомогу» львівській філії Інституту для німецької роботи на Сході — утвореній нацистами у Кракові структурі антропологічно-етнологічного ухилу, яка діяла впродовж 1940–1945 років з метою збору матеріалів з окупованих територій [17, с. 156; 29, с. 131–132].

У 1943 році стан здоров'я А. Фішера погіршився й 22 грудня 1943 року вченого не стало. Його похорон на Личаківському цвинтарі відбувся 24 грудня і зібрав декілька сотень поляків та українців, які прийшли провести покійного в останню путь [69, с. 7; 14, с. 574]. Р. Кирчів наголошує, що «участь

українців у похоронному обряді засвідчувала вдячну пам'ять і повагу за все це добре, науково об'єктивне, людяно справедливе і продуктивне, що зробив професор Адам Фішер для українського народознавства та підготовки його молодих трудівників» [14, с. 574].

Отже, науково-педагогічна діяльність А. Фішера в галузі етнології (зокрема, керівництво кафедрою етнології та Етнологічним інститутом Львівського університету, співпраця з Народознавчим товариством у Львові, насамперед наукове редагування журналу «Lud») дозволяє вважати його одним із провідних європейських етнологів першої половини ХХ ст. Головними науковими зацікавленнями вченого були різноманітні проблеми слов'янської етнографії, зокрема, пов'язані з елементами традиційної культури слов'янських етносів. На жаль, під час висвітлення етнологічної тематики, яка стосувалася українців, А. Фішер не уник впливу офіційної ідеології міжвоєнної Польщі, влада якої усіма можливими засобами прагнула ствердити «польський характер» українських етнічних земель, які в міжвоєнний період перебували у складі Польської держави.

Постать А. Фішера є тією ланкою, яка дозволяє показати тяглість викладання етнології у Львівському університеті впродовж 1910–1940-х років: відвідуючи заняття, які забезпечувала перша університетська кафедра етнології під керівництвом С. Цішевського, він згодом працював на трьох інших кафедрах етнологічного спрямування, які існували в цьому вищому навчальному закладі: кафедрі антропології та етнології під керівництвом Я. Чекановського, кафедрі етнології, яку очолював сам, та кафедрі фольклору й етнографії, завідувачем якої був Ф. Колесса.

1. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. Р-119, оп. 1, спр. 194 (Личное дело профессора Фишера Адама Альфредовича), 82 арк.

2. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. Р-119, оп. 1, спр. 403 (Списки профессорско-преподавательского пер-

сонала по кафедрам с указанием тем их научных работ), 20 арк.

3. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. Р-119, оп. 1, спр. 404 (Списки профессорско-преподавательского персонала по кафедрам с указанием оклада), 54 арк.

4. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. Р-119, оп. 1, спр. 410 (Списки заведуючих кафедрами), 25 арк.
5. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. Р-119, оп. 1, спр. 175 (Личное дело Колессы Ф. М.), 36 арк.
6. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Отдел кадров, спр. 380 (Трудовая книжка профессора Фишера Адама Альфредовича), 16 арк.
7. *Боляновський А.* Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування / Андрій Боляновський. – Л. : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 188 с.
8. Виписка з рішення Ради Львівського державного університету імені Івана Франка від 28 квітня 1941 р. // Фонди Музею історії Львівського національного університету імені Івана Франка.
9. *Глушко М.* Етнографічне районування української Галичини (за матеріалами наукових досліджень XIX – початку XXI ст.) / Михайло Глушко // Галичина: етнічна історія : тематичний збірник статей. – Л. : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 46–80.
10. Державний архів Львівської області. – Ф. 26, оп. 14, спр. 329 (Протоколи засідань сената за апрель-август 1923), 45 арк.
11. Державний архів Львівської області. – Ф. 26, оп. 5, спр. 1956 (Личное дело профессора Фишера Адама), 167 арк.
12. Залікова книжка (Index Lektionum) студента Львівського університету Адама Фішера // Фонди Музею історії Львівського національного університету імені Івана Франка.
13. *Івашків В.* Біля витоків української фольклористики у Львівському університеті / Василь Івашків, Руслан Марків // Міфологія і фольклор. Загальноукраїнський науково-освітній журнал. – 2010. – № 3–4 (7). – Липень-грудень. – С. 18–26.
14. *Кирчів Р.* Українська тема в народознавчій парадигмі Адама Фішера / Роман Кирчів // Народознавчі зошити. – 2011. – № 4. – С. 561–575.
15. *Колесса Ф.* Вірування про душу й загробне життя в українській похоронній і поминальній обрядовості. Післямова К. Колесси / Філарет Колесса // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Л. : Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 2001. – Т. ССXLII : Праці Секції етнографії і фольклористики. – С. 7–86.
16. *Колесса Ф.* II Конгрес слов'янських географів і етнографів 2–12 червня 1927 р. / Філарет Колесса // Родина Колесів у духовному та культурному житті України кінця XIX – XX століття (з нагоди 130-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси та 100-річчя від дня народження академіка Миколи Колесси) : збірник наукових праць та матеріалів. – Л. : ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – С. 394–407.
17. Коментарі // *Колесса Ф.* Обнова української етнографії й фольклористики на західних областях УРСР. Листування Ф. Колесси й М. Азадовського / упорядкув., підготовка тексту, передмова, коментарі, додатки, покажчик І. Коваль-Фучило. – К. : Логос, 2011. – С. 99–189.
18. *Макарчук С.* Етнологія у Львівському університеті / Степан Макарчук // Етнічна культура українців / відп. ред. М. Глушко. – Л. : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 11–29.
19. *Маковецька Х.* Той, хто «працював з серцем» / Христина Маковецька // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1117–1127.
20. *Матейко К.* Автобіографія / Катерина Матейко // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 1112–1113.
21. *Надрага М.* До силуети др. Івана Кухти – директора Державної центральної педагогічної бібліотеки у Львові 1933–1945 рр. / Марта Надрага // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника : збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 2 (18). – С. 659–673.
22. *Никорак О.* Наукова спадщина Катерини Матейко в українському народознавстві (до 100-ліття від дня народження) / Олена Никорак // Народознавчі зошити. – 2011. – № 4. – С. 576–585.
23. *Тарнавський Р.* Станіслав Цішевський: життєпис, наукові праці та педагогічна діяльність / Роман Тарнавський // Народознавчі зошити. – 2013. – № 2. – С. 279–288.
24. Фотокопія газетної статті «Немецкие захватчики убили в Львове виднейших деятелей науки и искусства» // Фонди Музею історії Львівського національного університету імені Івана Франка.
25. *Burszta J.* Etnografja Polska a ziemie Zachodnie / Józef Burszta // Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. – 1971. – T. LV. – S. 15–28.
26. С. К. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1910/1911. – Lwów : I Związkowa drukarnia we Lwowie, 1910. – 50 s.
27. С. К. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1911/1912. – Lwów : I Związkowa drukarnia we Lwowie, 1911. – 48 s.
28. С. К. Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1912/1913. – Lwów : I Związkowa drukarnia we Lwowie, 1912. – 50 s.

29. *Draus J.* Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. 1918–1946. Portret kresowej uczelni / Jan Draus. – Krakow : Księgarnia akademicka, 2007. – 328 s.
30. *Falkowski J.* Działalność Zakładu Etnologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1924–1934) / Jan Falkowski // Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Etnologicznego, wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1933. – Serja II. – T. XII (XXXII) / red. A. Fischer. – S. 183–192.
31. *Falkowski J.* Fischer A. Etnografja Słowiańska. Zeszyt Pierwszy. Połabianie. – Lwów ; Warszawa, 1932. Nakładem Książnicy-Atlas. Str. 40 + 1 mapa, z 18 rycinami w teście. Cena 2.40 zł. / Jan Falkowski // Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Etnologicznego, wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1931. – Serja II. – T. X (XXX) / red. A. Fischer. – S. 239–240.
32. *Fischer A.* Bajka o kozie obdartej / Adam Fischer // Lud. Kwartalnik etnograficzny, wydawany przez Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1910. – T. XVI / red. A. Fischer. – S. 347–357.
33. *Fischer A.* Baśń o Krakusie / Adam Fischer // Lud. Kwartalnik etnograficzny, wydawany przez Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1910. – T. XVI / red. A. Fischer. – S. 281–285.
34. *Fischer A.* Czarownice w Dolinie Nowotarskiej / Adam Fischer. – Lwów : Towarzystwo Ludoznawcze, 1927. – 19 s.
35. *Fischer A.* Czerpaki / Adam Fischer // Wierchy. – 1927. – Rok. V. – S. 63–68.
36. *Fischer A.* Djabeł w wierzeniach ludu polskiego / Adam Fischer // Studja staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera. – Kraków : Krakowska spółka wydawnicza ; Zakład narodowy im. Ossolińskich we Lwowie, 1928. – S. 198–209.
37. *Fischer A.* Do wątku odkwitającej gąlezi / Adam Fischer // Lud. Kwartalnik etnograficzny, wydawany przez Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1910. – T. XVI / red. A. Fischer. – S. 33–44.
38. *Fischer A.* Drzewa w wierzeniach i obrzędach ludu polskiego / Adam Fischer // Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Etnologicznego, wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1937. – Serja II. – T. XV (XXXV) / red. A. Fischer. – S. 60–76.
39. *Fischer A.* Drzewa w wierzeniach i obrzędach ludu polskiego / Adam Fischer. – Lwów : Towarzystwo Ludoznawcze, 1938. – 19 s.
40. *Fischer A.* Dziesięciolecie ludoznawstwa polskiego 1914–1924 (Zestawienie bibliograficzne) / Adam Fischer // Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Etnologicznego, wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1924. – Serja II. – T. III (XXIII) / red. A. Fischer. – S. 147–163.
41. *Fischer A.* Etnografja Słowiańska. Zeszyt Pierwszy. Połabianie / Adam Fischer. – Lwów ; Warszawa : Książnica-Atlas, 1932. – 40 s. ; z 18 ilustracjami i mapą.
42. *Fischer A.* Etnografja Słowiańska. Zeszyt Drugi. Łużycanie / Adam Fischer. – Lwów ; Warszawa : Książnica-Atlas, 1932. – 120 s. ; z 41 ilustracjami i mapą.
43. *Fischer A.* Etnografja Słowiańska. Zeszyt Trzeci. Polacy / Adam Fischer. – Lwów ; Warszawa : Książnica-Atlas, 1934. – 256 s. ; z 59 ilustracjami i mapą.
44. *Fischer A.* Ignacy Lubicz Czerwiński (W stuletnią rocznicę pierwszej polskiej monografii etnograficznej) / Adam Fischer // Ruś. Czasopismo poświęcone dziejom i kulturze Ukrainy, Podola, Wołynia i Rusi Czerwonej. – Lwów : Drukarnia Ludowa, 1911. – Rocznik I. – Zesz. 2. – S. 127–134.
45. *Fischer A.* Jeszcze pieśń o żołnierzu tułaczku / Adam Fischer // Lud. Kwartalnik etnograficzny, wydawany przez Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1910. – T. XVI / red. A. Fischer. – S. 371–373.
46. *Fischer A.* Kaszubi na tle etnografji Polski. Studium porównawcze / Adam Fischer // Kaszubi: kultura ludowa i język / Friedrich Lorentz, Adam Fischer, Tadeusz Lehr-Spławiński. – Toruń : Instytut Bałtycki, 1934. – S. 141–249.
47. *Fischer A.* Klon i jawor w kulturze ludu polskiego / Adam Fischer // Ziemia. Dwutygodnik krajoznawczy ilustrowany. Organ Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. – 1932. – Rok. XVII. – N 4/5. – S. 124–126.
48. *Fischer A.* Kult N. P. Marji u ludu polskiego / Adam Fischer // Gazeta Lwowska. – 1932. – Rok. 122. – N 113. – 20 maja. – S. 3.
49. *Fischer A.* Kult N. P. Marji u ludu polskiego / Adam Fischer // Gazeta Lwowska. – 1932. – Rok. 122. – N 114. – 21 maja. – S. 3.
50. *Fischer A.* Lud polski. Podręcznik etnografji Polski / Adam Fischer. – Lwów : Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1926. – IV + 240 s. ; z 3 mapami i 58 il. w tekście.
51. *Fischer A.* Ludowy piosennik Porębowicza. Pieśni ludowe celtyckie, germańskie, romańskie, spolszczył Edward Porębowicz / Adam Fischer // Lud. Kwartalnik etnograficzny, wydawany przez Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – Lwów : Księgarnia H. Altenberga ; Warszawa : E. Wende i Spółka, 1909. – T. XV / red. S. Matusiak. – S. 36–52.
52. *Fischer A.* Opowieści o czarownicach z Doliny Nowotarskiej / Adam Fischer // Lud. Organ Polskiego

Towarzystwa Etnologicznego, wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1926. – Serja II. – T. V (XXV) / red. A. Fischer. – S. 78–94.

53. *Fischer A.* Pierwiastki wierzeniowe w polskiem zdobnictwie ludowem / Adam Fischer. – Lwów, 1936. – 5 s. – (Nadbitka z «Księgi pamiątkowej ku czci Leona Pinińskiego». – Lwów : Komitet Redakcyjny, 1936).

54. *Fischer A.* Pieśń o żołnierzu tułaczku / Adam Fischer // Lud. Kwartalnik etnograficzny, wydawany przez Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1909. – T. XV / red. S. Matusiak. – S. 247–248, 355–356.

55. *Fischer A.* Pochody uroczyste w dawnej Polsce / Adam Fischer // Słowo Polskie. – 1931. – Rok. XXXV. – N 121. – 4 maja. – S. 4–5.

56. *Fischer A.* Polskie pieśni ludowe / Adam Fischer // Ruch Literacki. – 1926. – Rok. I. – N 5 / red. B. Gubrynowicz. – Maj. – S. 130–132.

57. *Fischer A.* Polskie widowiska ludowe / Adam Fischer. – Lwów : Wydawca Gubrynowicz, 1916. – 42 s.

58. *Fischer A.* Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludu polskiego (Kwestjonariusz) / Adam Fischer // Nasze drogi. Organ Powszechnego Uniwersytetu regionalnego im. Stanisława Konarskiego. – 1930. – Rok. IV. – N 4 (31). – Kwiecień. – S. 101–102.

59. *Fischer A.* Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludu polskiego / Adam Fischer / Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Etnologicznego, wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1929. – Serja II. – T. VIII (XXVIII) / red. A. Fischer. – S. 240–247.

60. *Fischer A.* Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludu polskiego. Kwestjonariusz / Adam Fischer // Orli Lot. Miesięcznik Krajoznawczy. Organ kół krajoznawczych młodzieży Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. – 1930. – Rok. XI. – N 4. – S. 85–86.

61. *Fischer A.* Rusini. Zarys etnografji Rusi / Adam Fischer. – Lwów ; Warszawa ; Kraków : Wydawnictwo Zakłady Narodowego im. Ossolińskich, 1928. – 192 s. ; z 3 tablicami i 33 ilustracjami.

62. *Fischer A.* Upiór, strzygón czy wieszcz? / Adam Fischer // Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Etnologicznego, wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1927. – Serja II. – T. VI (XXVI) / red. A. Fischer. – S. 84.

63. *Fischer A.* Wątek o nierównych dzieci Ewy / Adam Fischer // Lud. Kwartalnik etnograficzny, wydawany przez Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1910. – T. XVI / red. A. Fischer. – S. 358–364.

64. *Fischer A.* Wątek odkwitającej galezi / Adam Fischer // Lud. Kwartalnik etnograficzny, wydawany

przez Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1909. – T. XV / red. S. Matusiak. – S. 200–210.

65. *Fischer A.* Znaczenie etnologji dla innych nauk / Adam Fischer // Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Etnologicznego, wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1922. – Serja II. – T. I (XXI) / red. A. Fischer. – S. 81–92.

66. *Fischer A.* Zwyczaje pogrzebowe ludu Polskiego. Monografia etnologiczna / Adam Fischer. – Lwów : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1921. – 439 s.

67. *Fischer A.* Zygmunt Gloger / Adam Fischer // Lud. Kwartalnik etnograficzny, wydawany przez Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1910. – T. XVI / red. A. Fischer. – S. 241–246.

68. *Fischer A.* Zarys etnografji Polski Południowo-Wschodniej / Adam Fischer. – Lwów : Związek Polskich Towarzystw Naukowych we Lwowie, 1939. – 45 s. ; z 26 rycinami.

69. *Gajek J.* S. p. Profesor Dr. Adam Fischer / Józef Gajek // Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. – 1946. – T. XXXVI. – S. 6–18.

70. Guide to the Bronislaw Malinowski Papers. MS 19 [Електронний ресурс] / compiled by Katherine Morton and staff of Manuscripts and Archives. – New Haven, Connecticut : Yale University Library, 1973. – 45 p. – (Revised 2004). – Режим доступу : <http://drs.library.yale.edu:8083/fedora/get/mssa:ms.0019/pdf>.

71. *Kamiński W.* Adam Fischer. Lud polski. Podręcznik etnografji polski, opracowany z zasiłku Ministerstwa wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Z 3 mapami i 58 il. w tekście. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1926. – S. IV + 240 / Władysław Kamiński // Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Etnologicznego, wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie. – 1927. – Serja II. – T. VI (XXVI) / red. A. Fischer. – S. 104–106.

72. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1929–1930. – Lwów : I Związkowa drukarnia we Lwowie, 1929. – 52 s.

73. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1931–1932 i skład Uniwersytetu w latach akademickich 1930/31 i 1931/32. – Lwów : Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, 1931. – 186 s.

74. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów oraz skład Uniwersytetu w roku akad. 1932/33. – Lwów : Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie ; Drukarnia naukowa, 1932. – 170 s.

75. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów w 3 tryestrze roku akademickiego 1921–1922. – Lwów : I Związkowa drukarnia we Lwowie, 1922. – 28 s.

76. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów w trymestrze I–II roku szkolnego 1921–1922. – Lwów : I Związkowa drukarnia we Lwowie, 1921. – 32 s.

77. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów w trymestrze I i II roku akademickiego 1922–1923. – Lwów : I Związkowa drukarnia we Lwowie 1922. – 36 s.

78. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów w trymestrze III roku akademickiego 1922–1923. – Lwów : I Związkowa drukarnia we Lwowie, 1923. – 35 s.

79. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w latach akademickich 1921/1922 i 1922/1923. – Lwów : I Związkowa drukarnia, 1923. – 75 s.

80. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów na rok akad. 1933/34. – Lwów : Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie ; Drukarnia naukowa, 1933. – 77 s.

81. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów na rok akad. 1934/35. – Lwów :

Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie ; Drukarnia naukowa, 1934. – 76 s.

82. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów na rok akad. 1935/36. – Lwów : Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie ; Drukarnia naukowa, 1935. – 79 s.

83. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów w roku akademickim 1936/37. – Lwów : Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie ; Drukarnia naukowa, 1936. – 82 s.

84. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów w roku akademickim 1937/38. – Lwów : Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie ; Drukarnia naukowa, 1937. – 82 s.

85. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów w roku akademickim 1938/39. – Lwów : Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie ; Drukarnia naukowa, 1938. – 84 s.

86. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów w roku akademickim 1939/40. – Lwów : Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie ; I Związkowa drukarnia we Lwowie, 1939. – 80 s.